

Polemen

Boekbespreking

Jaap Evert Abrahamse

Clé Lesger

Het winkellandschap van Amsterdam. Stedelijke structuur en winkelbedrijf in de vroegmoderne en moderne tijd, 1550-2000

Hilversum: Verloren, 2013

Wie regelmatig in het centrum van Amsterdam rondloopt, kan zich onmogelijk onttrekken aan de verandering van het stadsbeeld die wordt veroorzaakt door de wijziging van het gebruik van – vooral – de begane-grondlaag van de stad, zowel binnen als buiten de stedelijke bebouwing. Niet alleen het gebruik van de gebouwen kenmerkt zich door een zeer snelle opeenvolging van veranderingen, dat geldt evenzeer voor de openbare ruimte. Een groot deel van deze dynamiek in het stedelijk landschap wordt veroorzaakt door de detailhandel. Een ‘normale’ winkel, waar je bijvoorbeeld papier of spijkers kunt kopen, is niet meer te vinden. Tegelijkertijd komt een grootwinkelbedrijf als Praxis nu in kleinere vorm van de bedrijventereinen langs de A10 naar de binnenstad – na het uitroken van de laatste lokale ijzerwinkel. Ook sommige webwinkels manifesteren zich naast hun virtuele presentie ook in het fysieke domein, de openbare ruimte van de stad. Echte leegstand is er niet, maar veel winkels worden gebruikt als pop-up of een andere discrete vorm van anti-kraak. Ook de opkomst van (vr)eeuwinkels valt op – misschien als gevolg van het groeiende toerisme en de opkomst van webwinkels voor meer duurzame goederen. De commercie kruipt de straat op, terwijl de gemeente haar best doet om de trottoirs enigszins beloopbaar te houden voor de hordes toeristen en de enkele Amsterdammer die zich ertussendoor perst.

Ondanks het feit dat de dagelijkse omgeving in de stad sterk wordt beïnvloed door het winkelbestand en de recente aandacht voor stads- en stedenbouwgeschiedenis is er tot nu toe weinig historisch onderzoek naar de detailhandel gedaan.¹ In die leemte heeft Clé Lesger voorzien met een boek dat in alle opzichten monumentaal mag heten: *Het winkellandschap van Amsterdam, 1550-2000*. Lesger, werkzaam aan de vakgroep Geschiedenis van de Universiteit van Amsterdam, moet een aantal jaren hebben gewerkt aan dit omvangrijke onderzoek, waarover zijn eerste publicatie in 2007 verscheen.²

1
Er is overigens recent een overzichtswerk verschenen over de vormgeving van winkelpuien: Jan Jehee, *Winkelpuien in Nederland. Ontwikkeling en architectuur*. Zwolle 2015.

2
C. Lesger, ‘De locatie van het Amsterdamse winkelbedrijf in de achttiende eeuw’, *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis*, 4 (2007), nr. 4, pp. 35-70.

Book review

Jaap Evert Abrahamse

Clé Lesger

Het winkellandschap van Amsterdam. Stedelijke structuur en winkelbedrijf in de vroegmoderne en moderne tijd, 1550-2000

[Amsterdam’s retail landscape: Urban structure and shops in the early modern and modern periods, 1550-2000]
Hilversum: Verloren, 2013

Anyone who regularly walks round Amsterdam city centre can hardly avoid noticing how the city’s appearance is changing, primarily due to changes in the use of the ground floors of buildings, both within and beyond the built-up areas. Not only are the uses to which the buildings are put constantly changing, the same applies to the outdoor spaces. This state of flux in the urban landscape is largely caused by the retail trade. ‘Ordinary’ shops, where you might buy stationery or screws and nails for example, are nowhere to be found anymore. At the same time, large stores like the DIY chain Praxis are now broadening their scope from the industrial estates along the A10 motorway and opening smaller outlets in the city centre – after smoking out the last local ironmonger. Companies exploiting webshops now go for a physical presence in the city’s public areas in addition to their virtual presence. Vacant premises are not a genuine problem, but many shops are being used for pop-ups or other discreet forms of anti-squatting strategy. Another striking development is the rise in the number of eateries – perhaps in response to increasing tourist numbers and the greater use of webshops for consumer durables. Commercial activity is spilling over onto the streets, although the municipality is doing its best to keep pavements clear for the hordes of tourists to walk along... plus the occasional local squeezing through.

Despite the fact that the city’s daily environment is heavily influenced by the retail stock coupled with the recent renewed interest in urban history and the history of urban planning, there has been little historical research to date into the retail trade.¹ Now Clé Lesger has filled this gap with a book that can be termed ‘monumental’ in all senses: *Het winkellandschap van Amsterdam, 1550-2000* [Amsterdam’s retail landscape, 1550-2000]. Lesger, who is a member of the History Department at the University of Amsterdam, must have spent a number of years working on this extensive research project, with his first publication on the subject appearing in 2007.²

1
Incidentally, a survey of shopfront designs has recently been published: Jan Jehee, *Winkelpuien in Nederland. Ontwikkeling en architectuur* [Shopfronts in the Netherlands: Development and architecture]. Zwolle 2015.

2
C. Lesger, *De locatie van het Amsterdamse winkelbedrijf in de achttiende eeuw* [The locations of Amsterdam shops in the eighteenth century], *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis*, 4 (2007), no. 4, pp. 35-70.

De ontwikkeling van de detailhandel is door met name Britse historici vaak in verband gebracht met de Industriële Revolutie, maar Lesger weet dat op eenvoudige wijze te ontcrachten – net als in Nederland waren er op de Britse Eilanden buiten de grootste steden (Londen en Amsterdam dus) geen steden van een omvang die een groot, ruimtelijk gespreid en gedifferentieerd winkelapparaat in stand konden houden. Dat veranderde weliswaar pas met de razendsnelle opkomst van andere steden in het industriële tijdperk, maar daaruit mag niet worden geconcludeerd dat de markthandel tot die tijd volledig dominant was.

Amsterdam werd in de zestiende eeuw de grootste stad in de noordelijke Nederlanden, groeide na die aanloop snel uit tot een van de grootste steden van Europa en zou dat tot in de negentiende eeuw blijven. Binnen Nederland was Amsterdam in de vroegmoderne tijd zonder meer dominant en het is er ook altijd de grootste stad gebleven. Amsterdam heeft geprofiteerd van alle periodes waarin sprake was van stedelijke groei in Nederland en is daarmee representatief voor iedere vorm van stedelijke dynamiek: stadsuitbreiding, cityvorming en de daaruit voortvloeiende schaalvergroting, suburbanisatie, re-urbanisatie en grootschalige herontwikkeling op gebiedsniveau. Amsterdam was de enige stad in Nederland met een zodanig ontwikkeld en divers winkelapparaat dat de dynamiek en de achterliggende processen inzichtelijk kunnen worden gemaakt. De keuze voor Amsterdam is daarmee feitelijk onontkoombaar voor de onderzoeker die een studie wil ondernemen naar de lange-termijnontwikkeling van de detailhandel, wat vanzelfsprekend niet wil zeggen dat de relevantie van deze studie zich beperkt tot Amsterdam.

Op basis van beeldmateriaal (met name de online beeldbank die het Stadsarchief in de afgelopen jaren heeft opgezet), schriftelijke bronnen en secundaire literatuur beschrijft Lesger niet alleen de ontwikkeling van het winkelbedrijf, maar ook de uitstraling van winkels: hun architectuur, aankleding en inrichting, waarbij bijvoorbeeld het gebruik van de stoepenzone voor uitstallingen en luifels en de opkomst van elektrisch licht een bepalende rol spelen voor de presentie van winkels in het stadsbeeld. Lesger geeft op basis van archivalia levendige beschrijvingen van de straten van Amsterdam en wat zich daar afspeelde, en van de winkels zelf. Een tweede hoofdcomponent van het boek is de spreiding van winkels over de stedelijke ruimte: de locatiëpatronen van de detailhandel.

In een korte inleiding over de locatiëtheorie van winkels koppelt Lesger het model van de Britse geograaf Ross Davies, waarin verschillende

soorten toegankelijkheid (algemene, lineaire en bijzondere toegankelijkheid) worden gecombineerd, aan de ruimtelijke structuur van de stad. Dan komt hij uit bij het stratenpatroon, dat bepaald is voor de verkeersstromen en daarmee voor de toegankelijkheid van plekken in die structuur. Op die manier wordt het vestigingspatroon van winkels bepaald. Om de bereikbaarheid van de verschillende onderdelen binnen dat patroon te bepalen gebruikt Lesger de eveneens uit Engeland afkomstige methodiek van de *space syntax analysis*, waarmee de verkeersstromen van straten en straatsegmenten kunnen worden voorspeld. Dat wil overigens niet zeggen dat lokale omstandigheden als hoogteverschillen, de rol van de overheid en het feit dat veel verkeer over het water ging, buiten beschouwing blijven.

Daaroverheen ligt een verspreidingspatroon van de verschillende typen winkels, dat wordt bepaald door de begrippen reikwijdte en drempelwaarde. Dat komt in het kort op het volgende neer: voor een boek zijn we bereid verder te reizen dan voor een brood, en iedere winkel zal voldoende publiek moeten trekken om rendabel te zijn. Vandaar dat winkels met dagelijkse goederen zich verspreiden over de stad, en winkels met duurzame consumptiegoederen, die voor aankoop onderling worden vergeleken, zich (vaak in clusters) vestigen op de centrale plaatsen in de stad.

Lesgers studie is chronologisch opgezet. Vestigingspatronen van winkels worden in verband gebracht met de ontwikkeling en uitbreiding van het stedelijk weefsel. Dat weefsel – de structuur van straten, stegen, grachten en pleinen – is bepalend voor de stromen van mensen, consumenten dus, en daarmee voor het vestigingspatroon van de detailhandel. Hiermee wordt de relatie gelegd tussen de stadsontwikkeling van Amsterdam en het gebruik van de stedelijke ruimte. Zo kon de Warmoesstraat zich rond 1600 ontwikkelen tot winkelstraat omdat de woonfunctie er deels verdween: de stedelijke elite trok weg naar de stadsuitbreidingen. Na de westelijke stadsuitleg van 1613 boette de Warmoesstraat echter weer aan belang in, omdat de Kalverstraat haar rol als hoofdwinkelstraat deels overnam door de verschuiving van het zwaartepunt van de stadsontwikkeling naar de westkant van de stad.

Lesger gebruikt onderzoeksmethoden die in het Nederlandse historische stadsonderzoek nog nauwelijks zijn toegepast, kiest die technieken zodanig dat ze werkelijk iets toevoegen en weet ze vervolgens ten volle te benutten. Samen met zijn onwaarschijnlijk goede beheersing en gebruik van het archiefmateriaal heeft dit geleid tot een zeer rijk boek dat – ondanks de kolossale hoeveelheid materiaal die erin verwerkt is – steeds helder en overtuigend blijft, ook omdat Lesger als dat nodig

is kort uitlegt hoe hij met zijn bronnen omgaat en de lezer op die manier meeneemt in zijn analyses. Met zijn keuze voor de lange termijn doorbreekt Lesger de gebruikelijke hokjesgeest in de historische wetenschappen en komt hij tot werkelijk nieuwe inzichten over constanten en breuken in de evolutie van de ruimtelijke structuur en het winkelpatroon van Amsterdam. Lesger heeft een in veel opzichten voorbeeldig boek geschreven, dat ondanks zijn omvang voortreffelijk leesbaar is. Daarom hoort *Het winkellandschap* niet alleen bij stadshistorici, maar ook bij stedenbouwkundigen, beleidsmakers en winkelstraatmanagers op het nachtkastje.

British historians in particular have often linked the growth of the retail trade to the Industrial Revolution but Lesger manages to rebut that argument without too much trouble – like the Netherlands, the British Isles had no towns apart from the biggest city (Amsterdam and London respectively) large enough to sustain an extensive, spatially distributed and differentiated assortment of shops. That may indeed have changed with the rapid growth of other cities during the industrial era, but it does not mean we can conclude that market trading was completely dominant until then.

Amsterdam became the largest town in the Northern Netherlands in the sixteenth century and soon went on to become one of the largest cities in Europe, a position it would occupy until the nineteenth century. Amsterdam was without a doubt dominant in the Netherlands in the early modern period and it has remained the largest city ever since. Amsterdam benefited from all periods that saw urban growth in the Netherlands and it is therefore representative of all forms of urban dynamics: urban expansion, the loss of the residential function in the city centre and the resulting increase in scale, suburbanisation, reurbanisation and large-scale area redevelopment. Amsterdam was the only Dutch city with such a well-developed and diverse assortment of shops that it is possible to trace the dynamics and underlying processes. Any researcher who is interested in exploring long-term developments in the retail trade is therefore almost inevitably going to end up choosing Amsterdam, which of course does not mean that this study is only relevant to that city.

Drawing on visual material (in particular the online image bank that the Amsterdam City Archive has set up in recent years), written sources and secondary literature, Lesger describes not just the development of the retail trade but also what the shops looked like. He discusses their architecture, furnishings and layout, with the use of the pavement zone for the display of goods, and canopies and the introduction of electric lighting all having a decisive effect on shops' presence in the cityscape. Lesger gives a lively description based on archive records of the streets of Amsterdam, and what went on there and in the shops themselves. A second key element in the book is the geographical spread of the shops across the city: the retail trade's location patterns.

In a short introduction to shop location theory, Lesger links the model proposed by the British geographer Ross Davies combining different kinds of access (general, linear and specific access), to the city's spatial structure. That brings him to the street pattern that determines the traf-

fic flows and consequently the accessibility of points in that structure. This allows the retail location pattern to be determined. To establish the accessibility of different areas within that street pattern, Lesger uses space syntax analysis, a methodology that also originated in Britain that enables the prediction of traffic flows along streets and sections of streets. This does not mean, however, that he ignores local conditions such as height differences, the role of the public authorities and the fact that much of the traffic went by water.

Superimposed on this is the distribution pattern of the various categories of shops, which is determined by the factors scope and threshold value. That can be summarised as follows: we are prepared to travel further to buy a book than a loaf of bread, and every shop will have to attract enough of a clientele to remain viable. That is why shops providing everyday goods are spread across the city, whereas shops selling durable consumer goods, where buyers tend to make comparisons before a purchase, are to be found in central locations in the city, often in clusters.

Lesger's study is organised chronologically. The shop location patterns are linked to the development and extension of the urban fabric. That fabric – the structure of the streets, alleyways, canals and squares – determines the flows of people (i.e. consumers) and therefore the pattern of retail location. This allows a relationship to be determined between how the city of Amsterdam developed and the use of the urban space. Thus Warmoesstraat was able to develop into a shopping street in around 1600 because of the partial loss of its residential function as the urban elite withdrew to live in the new urban districts. But after the urban extension to the west in 1613, Warmoesstraat diminished in importance as Kalverstraat took over the function of principal shopping street to a large extent, as the centre of gravity of urban development shifted towards the west.

Lesger uses research methods that have barely been used before at all in Dutch urban history research; he selects techniques that genuinely add something and is then able to use them to their full potential. That, together with his unbelievably good command and use of the archive material, has resulted in a book with a wealth of information that manages to remain clear and persuasive despite the vast amount of material covered. In part this is because Lesger briefly explains his use of the sources where necessary, which helps guide the reader through his analyses. By deciding to take a long-term view, Lesger breaks with the compartmentalising tendency that is common among historians and he arrives at genuinely new insights about the continuities and

disjunctions in the evolution of Amsterdam's spatial structure and retail pattern. Lesger has written what is in many regards an exemplary book that is highly readable despite its length. That is why *Het winkellandschap* is recommended for the bedside tables of urban planners, policy-makers and retail street managers as well as urban historians.